

Autokreacja przestrzeni mieszkalnej a odtworzenie wzorów płci i poczucia tożsamości *

Lissa Horelli**

Environmental Psychology Consultant, Itsu Oy, Helsinki

SELF-PLANNED HOUSING AND THE REPRODUCTION OF GENDER AND IDENTITY

The article describes the reproduction of existing spatial and temporal patterns of gender division as a consequence of self-planned housing. The framework of the study consists of the transactional approach to environmental psychology, the approach supplemented with a psychoanalytic model of psychic self-regulation.

MIESZKANIE JAKO ŚRODOWISKO PSYCHOLOGICZNE

Rola mieszkania w odtwarzaniu wzorów płci zostanie przedyskutowana na podstawie przeprowadzonych badań, które objęły planowanie wspólnoty (rodzinnej) oraz planowanie budynków; mieszkań indywidualnych 21 rodzin, mieszkających na peryferiach Helsinek, w latach 80-tych (Horelli, 1993). Mieszkania te, to oddzielne lub pół-oddzielone domy (bliźniaki), z jednym lub dwoma piętrami, liczące od trzech do pięciu pokoi plus kuchnia oraz sauna. Badani którzy byli projektantami własnych mieszkań, to wysoko wykwalifikowani robotnicy pochodzący ze wsi. Zamierzeniem studium jest opis oraz ocena (*evaluate*) sposobu w jaki mieszkańcy planowali, wykorzystywali oraz interpretowali własne mieszkania, oraz analiza roli środowiska fizycznego w psychicznym funkcjonowaniu mieszkańców. Struktura tego studium składa się z podejścia

transakcyjnego osadzonego w obszarze psychologii środowiskowej, wzbogaconego o psychoanalityczny model samoregulacji psychicznej (*a psychoanalytic model of psychic self-regulation*).

Projekt studium odwołuje się do badań naturalnych oraz do struktury społecznej (Guba i Lincoln, 1989). Zastosowano głównie jakościowe metody badawcze, składające się z wywiadów tematycznych, obserwacji, testów psychologicznych (Faces II, Repertory Grid) i analizy zawartości (*content analysis*).

Rezultaty badań wskazują, że mieszkanie stopniowo rozwija się w pełne znaczenie środowisko psychologiczne. Następnie funkcjonuje jako scena (*arena*) zarówno dla zachowań zewnętrznych (*external action*) czy procesów wewnętrznych (*internal action*), jako regulatywne psycho-środowiskowe medium, jak zwierciadło odbijające wielowarstwowe znaczenia. Rola mieszkania jako regulującego medium jest odzwierciedlona w fakcie, że mieszkańcy opisani w studium mieli wytworzone odmienne rozwiązania strukturalne, przestrzenne oraz dekoratywne dotyczące mieszkania. W końcu – mieszkanie obfituje w gratyfikacje osobowe i symbole kulturalne oraz w przestrzenie „w których można wytchnąć” (*breathing spaces*). Następnie przedstawiany jest inspirowany przez Winnicott’a (1971) pomysł przestrzeni potencjalnej (*potential space*). Jest to przestrzeń pomiędzy codzienną rzeczywistością a iluzją, w której okazjonalnie zachodzą konflikty lub doświadcze-

* Tłumaczył: Aleksander Hauziński.

** Liisa Horelli, PhD., jest psychologiem środowiskowym, specjalistką od problematyki psychologicznych wymiarów zamieszkiwania. Aktualnie pracuje jako prywatny konsultant i badacz w obszarach pomiaru technologicznego, planowania uczestnictwa kobiet i dzieci, oraz w obszarze polityki środowiskowej dotyczącej zagadnień płci. Korespondencję dotyczącą artykułu można kierować pod adresem: Liisa Horelli, Environmental Consultant, Itsu Oy, Hopeasalmentie 21B, 00570 Helsinki, Finland.

nia odbudowywania przyjaźni (Eleb-Vidal, 1981; Kaplan, 1989). Przejawy „przestrzeni w której można wytchnąć” dobrze odzwierciedlają rzeczywiste relacje środowiskowe. Mieszkańcy doświadczający konfliktów personalnych, nie posiadają wielu takich przestrzeni. Najczęściej posiadają zgodne plany mieszkania (*floorplan*), które zabezpieczają spójność funkcjonowania rodziny. Bywa jednak też tak, że niektórzy mieszkańcy kanalizują swe psychiczne oraz rodzinne konflikty w projekcie mieszkania.

Rezultaty wspierania uczestnictwa w projektowaniu mieszkań polegają na umożliwieniu mieszkańcom wyrażania własnych indywidualnych i społeczno-kulturowych aspiracji, jak też na umożliwieniu uporządkowania przestrzennego oraz otwarcia lub zamknięcia psychospołecznego w sytuacji wystąpienia wśród mieszkańców takich potrzeb. Mieszkania planowane przez mieszkańców (*self-planned*) odtwarzają istniejące przestrzenne i czasowe wzory podziału (mieszkańców) według płci. Wzory te zostaną przedyskutowane w dalszej części pracy, podobnie jak cele ich zmiany.

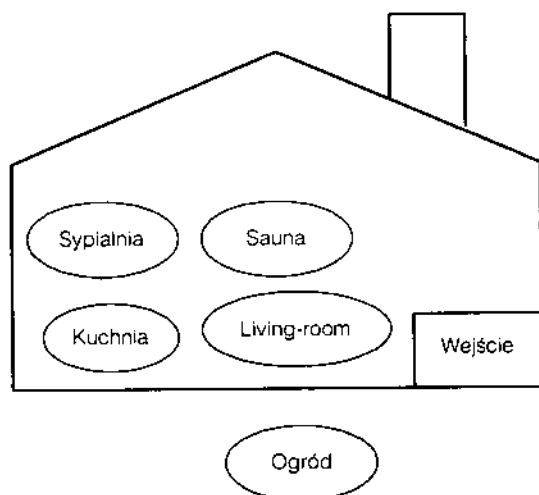
PRZESTRZEŃ DLA MĘŻCZYZN I KOBIET

Wszyscy projektujący samodzielnie mieszkania dla swych rodzin spędzili swoje dzieciństwo w patriarchalnym systemie społecznym. [W systemie takim płeć jest ujmowana jako dynamiczna relacja poddawana ciągłym wpływom biologicznym, psychologicznym, socjokulturowym i wpływom struktury społecznej. W oparciu o to, może być opisywana jako system płci (*gender system*)]. To zjawisko kulturowe i ideologiczne cechuje się tym, że obejmując różne generacje, klasy społeczne i zwyczaje wpływające na sposób mieszkania i jego organizację, pośrednio podtrzymuje tożsamość płciową.

Projektowanie, planowanie i budowanie, w latach 1981–1983 charakteryzowało się tym, że mężczyźni byli projektantami i budowniczymi a kobiety były asystentkami i dekoratorkami. Po wprowadzeniu się do swoich nowych domów, kobiety pozostały odpowiedzialne za wnętrza mieszkań a mężczyźni za ich zewnętrzny wygląd oraz za ich ogólne utrzymanie. W konsekwencji kontekst działaniowy oraz przestrzenno-czasowy stał się częściowo odmienny dla kobiet oraz mężczyzn.

Kobiety oprócz pracy poza domem w większości rodzin sprawowały opiekę nad dziećmi i pilnowały prac domowych. W konsekwencji kobiety częściej niż mężczyźni zajmowały się taką przestrzenią mieszkalną jak kuchnia i pokój jadalny. W połowie badanych domów były to miejsca użyteczne ale były wykorzystywane przez wszystkich członków rodziny. Kobiety nie posiadały własnej przestrzeni prywatnej. Jeżeli potrzebowały prywatności, która jest zdecydowanie rzadka w tej klasie społecznej kobiet pracujących, udawały się do sypialni lub sauny. Z kolei mężczyźni szukali prywatności na zewnątrz mieszkania, w piwnicy, chodzili do suterenu albo do garażu. Jeśli szukali jej wewnątrz, to spędzali czas w pokoju dziennym. Kuchnia była ważna dla wielu mężczyzn, lecz nie jako miejsce pracy ale miejsce wypoczynku. Kobiety oraz mężczyźni posiadali takie wspólne przestrzenie jak sauna, łazienka bądź ogród (Ahrentzen et al., 1989).

Interpretacje mieszkań przez mieszkańców nie różniły się ze względu na odzwierciedlanie struktury płci. Rezultaty badań Repertory Grid (Kelly, 1955) wskazują, że sauna, hall wejściowy i przestrzeń poza domowa (z wyjątkiem ogrodu) są interpretowane jako elementy męskie. Elementy kobiece w mieszkaniu to kuchnia, łazienka oraz ogród. Z punktu widzenia płciowości elementami neutralnymi okazały się być pokój dzienny oraz mieszkanie jako całość. Jest tak, że mężczyźni posiadali mieszane odczucia dotyczące tego, czy mieszkanie (jako całość) jest męskie, żeńskie czy neutralne (rysunek 1).

Rys. 1. Mieszkanie i jego przestrzeń – jako system płciowy w interpretacji mieszkańców

Zarówno w oparciu o interpretacje jak i wykorzystanie przestrzeni, można powiedzieć, że wspólnota domowa (rodzinna) zawiera prywatne przestrzenie męskie (piwnicę, suterенę), zawiera przestrzeń kobiecą (kuchnię i łazienkę) oraz zawiera przestrzeń neutralną (pokój dzienny oraz mieszkanie jako całość). Można tu wyróżnić przestrzenie używane wyłącznie przez kobiety, choć nie są to przestrzenie ekskluzywne.

Odmienne projekty mieszkań, różniące się otwartą bądź zamkniętą kuchnią miały nieistotny wpływ na ich interpretację przez mieszkańców. Interpretacja wynika z codziennej aktywności kobiet i mężczyzn w określonej przestrzeni i jest wynikiem wpływu modelu kulturowego albo paternalistycznego modelu rodziny, który określa dlaczego to kobiety a nie mężczyźni używają kuchni. Jedno pytanie pozostawało bez odpowiedzi: jaki wzór kulturowy przyczynił się do interpretacji łazienki jako przestrzeni żeńskiej a sauny jako przestrzeni męskiej?

KOBIECY I MĘSKİ WZÓR CZASU W MIESZKANIU

Tentakoli (1989) postawiła ważne zagadnienie w swojej dysertacji doktorskiej: „jaki jest czas kobiety i czas mężczyzny w mieszkaniu?” Dowodzi ona, że czas nie jest pojęciem homogenicznym lecz że jego zróżnicowanie odpowiada podziałom płci w ramach klasy pracującej.

W tej wspólnocie mieszkańców, praca zarobkowa strukturalizuje czas oraz życie codzienne zarówno kobiet jak i mężczyzn. W dodatku czas kobiety kształtowany jest przez pracę domową oraz opiekę nad dziećmi. O ile kobiety mają mało czasu dla siebie, to istotą ich „znaczącego czasu” (*significant time*) jest wspólnota.

Oprócz posiadania zewnętrznej przestrzeni prywatnej, mężczyźni mają więcej niż kobiety czasu, który nie jest wiązany przez obowiązki domowe. Ta charakterystyka odzwierciedlona jest w różnej ilości i w różnym kontekście „przestrzeni w której można wytchnąć” pośród kobiet i mężczyzn. Wymagania kontesktowe „przestrzeni w której można wytchnąć” w tym studium pojawiają się jako aktywności pełne gier (*playfulness*), z nieliniarnym czasem oraz z odpowiednim miejscem w którym zachodzą. „Przestrzeń w której można wytchnąć” jest znajdowana w kontekstach

zachowań pasywnych i aktywnych oraz prywatnych i zbiorowych. Mężczyźni zmierzają do od-twarzania posiadanego doświadczenia we wszystkich kontekstach, takich jak prywatne piwnice i sutereny lub wspólna sauna, ogród albo pokój dzienny. Z reguły w kontekście wspólnoty rodzinnej kobiety skłaniają się do posiadania mniejszej ilości „przestrzeni wytchnienia” niż mężczyźni. Jedynie te kobiety, których zadaniem życiowym jest „bycie dobrą gospodynią domową” uważają kuchnię za „przestrzeń w której można wytchnąć”.

Różne wzory czasu wśród kobiet i mężczyzn oraz ich konsekwencje psychiczne są odbiciem odmiennych kulturowych ograniczeń czasowych płci. Kobiety wykonując wiele dziennych obowiązków jednocześnie żyją w „czasie polichronicznym”, w którym wiele procesów zachodzi równocześnie (Hall, 1984). Odwrotnie funkcjonują mężczyźni, którzy skłonni są do wykonywania jednej czynności w określonym czasie i dzięki temu żyją w kulturze monochronicznej.

Czas psychologiczny, który jest przeznaczany dla siebie przez kobiety i mężczyzn w domu, zależy od różnych uwarunkowań czasowych i kulturowych oraz od kontekstu uwypuklającego wygląd „przestrzeni w której można wytchnąć”. Następnie, ważne są wpływy dostępności przestrzeni oraz wpływ (jednego) powszechnego czasu.

ROLA MIESZKANIA W PRZEKAZYWANIU WZORU PŁCI

Pojęcie „tożsamości płciowej” jest w tej pracy wykorzystywane dla oddania zbioru mentalnych wyobrażeń, które zajmują centralną pozycję w funkcjonowaniu psychicznym oraz w doświadczaniu bycia mężczyzną lub kobietą. Studium ukazuje, że mieszkanie posiada pośrednią rolę w przekazywaniu tożsamości płciowej. Proces ten uzależniony jest od złożoności oraz dynamiki interakcji działań w czasie i przestrzeni, dając podstawy psychologicznym konfliktom dotyczącym potrzeb autonomii oraz potrzeb emocjonalnych w równy sposób, w jaki wpływają na powstawanie tych konfliktów umysłowe wyobrażenia dotyczące płci (patrz rysunek 2).

Odmienne wzory aktywności w czasie i przestrzeni pomiędzy kobietami i mężczyznami wzbu-

dają wyobrażenia umysłowe, które stopniowo są traktowane jako własne i oczywiste a jednocześnie odtwarzają odmienne drogi służące potwierdzeniu własnego „ja”. Działania kobiet przywiązują je do przestrzeni kolektywnej oraz do funkcjonowania w czasie polichronicznym. Oznacza to, że kobiety mają skłonności do potwierdzania sensu swojego „ja”, nie poprzez przestrzeń prywatną lecz poprzez koordynowanie odmiennych rodzajów aktywności w jednym momencie czasu. Inaczej funkcjonują mężczyźni, kreując własne „ja” zarówno w przestrzeni zbiorowej jak i prywatnej oraz w takim czasie. W ten sposób męski wymiar potwierdzania własnego „ja” jest bardziej autonomiczny niż kobiecy (Gilligan, 1982).

Rys. 2. Mieszkanie posiada pośrednią rolę w przekazywaniu wzorów płci. W późniejszym okresie, jest to uzależnione od dynamiki i złożoności procesów interakcji w czasie i przestrzeni

Etnolodzy historyczni (Frykman i Lofgren, 1979) wskazują, że kobiety i mężczyźni opierają się na przyswajaniu odmiennych podejść do rozwiązywania konfliktów psychologicznych dotyczących „potrzeb autonomii oraz potrzeb emocjonalnych”, które są uruchamiane w oparciu o istniejącą regulację dystansu społeczno-psychologicznego w miejscu zamieszkania. Jest to mechanizm powszechny wśród kobiet wiejskich i wśród kobiet z klasy robotniczej, służący rozwiązywaniu tych konfliktów poprzez zostawianie wewnątrz domu, nawet jeżeli przestrzeń domowa jest zapełniona. Mężczyźni, uogólniając, rozwiązują te konflikty spędzając większość czasu poza domem.

Według Tognoli (1982, str. 144) dychotomia na zewnątrz – wewnątrz w przeżywaniu ogniska domowego wśród kobiet i mężczyzn, jest odzwierciedleniem męskich obaw przed kobietami. Późniejsze tego konsekwencje przejawiają się w powyżej opisanych psychologicznych konfliktach dotyczących zbliżania się (potrzeby emocjonalne)

i wycofywania się (autonomia), dzięki którym ognisko domowe staje się symbolem kobiecej dominacji. Ten konflikt odgrywa centralną rolę w męskim rozwoju psychoseksualnym. Mężczyźni muszą się oddzielić, nie tylko od swoich matek, lecz także od płci kobiecej w ogóle, w miarę stawiania się przedstawicielami określonej płci (*gendered person*) (Chodorov, 1978). W ten sposób, możliwości rozwiązywania tych psychologicznych konfliktów stają się coraz bardziej odmienne dla kobiet oraz mężczyzn. To studium wskazuje, że dychotomia pomiędzy wewnątrz – kobiety / zewnątrz – mężczyźni w rodzinie, nie jest zjawiskiem statycznym z jasno oznaczonymi granicami lecz jest przestrzenno-czasowym, funkcjonalnym i interpretacyjnym procesem, który uzależniony jest od przeważających wzorów kulturowych (rys. 2).

ZDEMONTOWANIE WZORU PATRIARCHALNEGO WYSTĘPUJĄCEGO W MIESZKANIU

Kulturowe oraz patriarchalne wzory przeważające w społeczeństwach zachodnich uwarunkowane są długą tradycją historyczną. Wzory te są internalizowane w dzieciństwie, a ich wpływ może być odczuwalny w dorosłości poprzez wiedzę nabywaną praktycznie (działania) i intencjonalność samych działań (Giddens, 1984, s. 7). Wzory te wpływają na podział aktywności, czasu i przestrzeni pośród kobiet i mężczyzn w ich mieszkaniach.

Planowanie oraz budowanie własnych mieszkań dostarcza sposobności mężczyznom dla odtwarzania tradycyjnej roli męskiej i w konsekwencji, tradycyjnej tożsamości płciowej. Z kolei kobiety, odtwarzają tradycyjne role kobiece niezależne od tego czy podejmują pracę poza domem. Te same patriarchalne wzory zachowań przekazywane są następnym pokoleniom. W okresie w którym dzieci pomagają swoim matkom w domu, dziewczynki skłonne są do uczestnictwa w zajęciach domowych bardziej niż chłopcy.

Na końcu przytoczę trzy psychologiczne powody, ze względu na które zmiana modelu patriarchalnego w obrębie rodziny nuklearnej jest utrudniona. Po pierwsze, dla niektórych kobiet rola gospodyni domowej nadal dostarcza przyjemnych wyobrażeń umysłowych. Tradycyjna rola, zapewnia im podtrzymanie wyobrażenia idealnego „ja”,

nie stwarzając motywacji służących zmianie przeważających wzorów kulturowych. Takie kobiety mogą odnaleźć dla siebie „przestrzeń w której można wytchnąć” również w kuchni. Po drugie, upadek tradycyjnej roli może powodować nieprzyjemne napięcia pomiędzy mężem i żoną, i w ten sposób powodować dodatkową pracę psychiczną. Po trzecie, tradycyjna polityka mieszkaniowa pobudza wyobrażenia umysłowe które są nieodłączne od konstruowania „ja” a także wymaga długiego czasu dla wprowadzenia zmian.

Zmiana stylu życia domowego w obrębie rodziny nuklearnej w tej generacji i w tej klasie społecznej, może zaistnieć jedynie wtedy, kiedy zaistnieją ku temu „naturalne przyczyny”, takie jak choroba żony albo zmiana pracy, które skłonią męża do podjęcia części obowiązków domowych. Dominujące patriarchalne wzory w mieszkaniach mogą być zmieniane przez wpływ kontekstu publicznego lub pół-publicznego, w którym wymiary aktywności i podział przestrzeni oraz czasu doprowadzą do integracji płci i pokoleń (Franck, 1985). Po kilku latach, gdy mieszkańcy zaczęli wprowadzać się do wspólnot mieszkaniowych, tradycyjne wzory zostały stopniowo zmienione, co było jedną z intencji funkcjonowania domów komunalnych. Mężczyźni i kobiety dzielili niektóre prace domowe podejmowane we wspólnej przestrzeni, takie jak przygotowywanie posiłków, zapewnienie ulubionych zabaw dzieciom itp.

UWAGI KOŃCOWE

Studium rodziny nuklearnej wykazało, że uczestnictwo użytkowników w projektowaniu prowadzi do lepszego dostosowania pomiędzy mieszkańcami a mieszkaniem. Skłania jednak do powielania istniejących wzorów mieszkań, dostarczając tradycyjnych ról męskich oraz kobiecych i podtrzymując podział płci istniejący wśród klasy robotniczej. Mieszkania dostarczają odmiennej struktury kontekstu dla kobiet i mężczyzn, która pośrednio wpływa na podtrzymywanie tożsamości płciowej. Dlatego zarówno mieszkańcy jak i architekci powinni mieć świadomość złożoności pośredniej roli mieszkania w odtwarzaniu wzoru płci. Organizacje kobiece powinny podnosić tę kwestię i uświadamiać społeczeństwu, że przestrzeń oraz środowisko nigdy nie są neutralne. Zawsze są nasycone wartościami obyczajowymi

które z reguły odzwierciedlają interesy grupy dominującej.

Narodowa oraz miejska polityka mieszkaniowa, powinny promować projektowanie mieszkań, budynków oraz zarządów, w sposób, który przyniesie korzyści, dzięki zwróceniu uwagi na przestrzeń półpubliczną i infrastrukturę społeczną. Pomoże to zmienić kulturowe tradycje panujące w rodzinie nuklearnej oraz wspomóc małżonków w codziennym życiu i zwróci uwagę na problemy osób starszych i niepełnosprawnych.

Na poziomie całej Europy, wskazówki dla planowanych oraz podejmowanych decyzji powinny uwypuklać uczestnictwo różnych grup społecznych oraz zabezpieczać przestrzeń i infrastrukturę służącą lepszemu funkcjonowaniu lokalnych sieci wsparcia (Horelli i Vepsä, 1994).

LITERATURA

- Ahrentzen, S.B., Levine, D.W., Michelson, W. (1989). Space, Time and Activity in the Home: a gender analysis. *Journal of Environmental Psychology*, 9(2), 89-101.
- Chodorow, N. (1978). *The Reproduction of Mothering. Psychoanalysis and the Sociology of Gender*. Berkeley: University of California Press.
- Eleb-Vidal, M. (1985). Se construire et habiter, propose d'analyse psycho-sociale clinique. These de doctorat de troisieme cycle de sociologie de la connaissance. Universite de Paris VII.
- Franck, K. (1985). Social Construction of Physical Environment: The Case of Gender. *Sociological Focus*, 18(2), 143-158.
- Frykman, J., Löfgren O. (1979). *Den kultiverade människan (The cultivated man)*. Stockholm: Liber.
- Giddens, A. (1984). *The Constitution of Society*. Cambridge: Polity Press.
- Gilligan, C. (1982). *In a Different Voice. Psychological Theory and Women's Development*. Cambridge: Harvard University Press.
- Hall, E. (1984). *The Dance of Life. The Other Dimension of Time*. New York: Anchor Press/Doubleday.
- Horelli, L. (1993). *Asunto psykologisena ympäristönä (The Dwelling as a Psychological Environment)*. Espoo: Teknillinen korkeakoulu.
- Horelli, L., Vepsä, K. (1994). In Search of Supportive Structures of Everyday Life. [w:] Altman I., Churchman A., (Eds.), *Women and the Environment*. New York: Plenum Press.
- Kelly, G.A. (1955). *The Psychology of Personal Constructs*. Vols. I & II. New York: Methuen.
- Tentakoli, V. (1989). The Division of Space and Time by Gender within Family. A paper presented at the Third Interdisciplinary Conference on Built Form and Culture Research. Arizona State University, Phoenix, Arizona.
- Vuorinen, R. (1990). *Persoonallisuus ja minuus (Personality and selfhood)*. Juva: WSOY.
- Winnicott, D.W. (1971). *Playing and Reality*. Harmondsworth: Penguin Books.

